

- Захарова Е.А., Молева Н.В. Ахилл в Греции и Северном Причерноморье: особенности героической сущности // Из истории античного общества. — Н. Новгород, 1999. — Вып. 6. — С. 44—54.
- Зубарь В.М. Боги и герои античного Херсонеса. — К., 2005. — 188 с.
- Кубланов М.М. Легенда о ристалище Ахилла и ольвийские агонистические празднества // МИРА. — М.; Л., 1957. — Т. 1. — С. 222—231.
- Курбатов А.А. Культ Ахилла в Северном Причерноморье: Автореф. дис. ... канд. ист. наук. — М., 1983. — 14 с.
- Лейтунська Н.О. Про культ Ахілла в Північному Причорномор'ї // Археологія. — 1970. — 23. — С. 60—73.
- Охотников С.Б., Островерхов А.С. Святилище Ахилла на острове Левке (Змеином). — К., 1993. — 140 с.
- Русяева А.С. Вопросы развития культа Ахилла в Северном Причерноморье // Скифский мир. — К., 1975. — С. 174—185.
- Русяева А.С. Земледельческие культы в Ольвии догетского времени. — К., 1979. — 172 с.
- Русяева А.С. Религия и культы античной Ольвии. — К., 1992. — 255 с.
- Русяева А.С. Религия понтийских эллинов в античную эпоху. — К., 2005. — 559 с.
- Толстой И.И. Остров Белый и Таврика на Евксинском Понте. — Пг., 1918. 164 с.
- Тункина И.В. Русская наука о классических древностях Юга России (XVIII — середина XIX вв.). — М., 2002. — 676 с.
- Хоммель Х. Ахилл — бог // ВДИ. — 1981. — № 1. — С. 53—76.
- Шабуб И.Ю. Ахилл на Боспоре // БФ. Погребальные памятники и святилища. — СПб., 2002. — Ч. 1. — С. 186—189.

Одержано 28.03.2007

V. Ivanišević, M. Kazanski, A. Mastykova

Les nécropoles de Viminacium a l'époque des Grandes Migrations

Centre de recherche d'Histoire et Civilisation de Byzance:
Monographies — Paris, 2006. — Vol. 22. — 351 p.

Рецензована книга є результатом співпраці археологів різних країн, що стало вже звичним явищем для нашого часу: Вуядіна Іванішевіча, співробітника Інституту археології у Белграді (Сербія), відомого своїми дослідженнями в Царичен Граді та працями з ранньовізантійської нумізматики; Мішеля Казанського, дослідника I класу Національного центру наукових досліджень Франції (CNRS); Анни Мاستикової, с. н. с. Інституту археології РАН (Москва). У монографії опубліковано й проаналізовано матеріали періоду Великого переселення народів із розкопок трьох некрополів міста Вімінакіум (Вімінаціум) на території сучасної Сербії. Це місто було столицею провінції Верхня Мезія і протягом кількох століть відіграло важливу роль у системі оборони Дунайського лімесу в складі Римської, а пізніше — Візантійської імперії.

Некрополь 1 (в урочищі Бурдель) містить 43 інгумації доби Переселень, датовані не раніше кінця IV ст., але переважно — 430—480 рр.¹. Знахідки типові для східногерманських пам'яток середнього Дунаю того часу (Смолінський

горизонт). На некрополі 2 (Више Гробаля) із 4 тис. різночасових поховань до періоду Міграцій належить 106, що утворюють дві ділянки: південну, частково синхронну з некрополем 1 і залишену тією самою групою населення, й північну, що з'явилася в VI ст. і була утворена новими прибульцями, які залишили багатші поховання, незрідка з мечами, золотими речами, бронзовим посудом. Багато знахідок за своїм характером близькі до старожитностей західних і північних германців. Некрополь 3 (Ланци — 22 могили) виник поряд із невеликою візантійською фортецею. Нечисленний інвентар вказує на його використання наприкінці VI — на початку VII ст.

Матеріал подано в зразково європейській манері, що дотепер, на жаль, доступна не всім вітчизняним археологам. Повний опис поховальних комплексів із кресленнями і фотографіями поховань, із чіткими рисунками всіх знахідок наведено в розділі «Каталог». Йому

¹ Авторські датування ґрунтуються насамперед на працях провідного європейського фахівця з хронології доби Переселення народів Я. Тейрала (див.: Tejal 1997; 2005).

передусь детальний аналіз інвентарю з аналогіями і датуваннями. Цей розділ ілюстровано рисунками і кольоровими фото тих само речей, але зведеними в зручні типологічні таблиці. З деталей вбрання і туалетного приладдя тут описано 15 типів фібул, поясну гарнітуру (15 типів пряжок, наконечники ременів), браслети, кільця², сережки, шийну гривну, різні підвіски, металеві люстерка, пінцети, гребінці тощо. До воїнського спорядження належать кінські вудила і велика колекція зброї: мечі, деталі піхов і щитів, різні типи наконечників копій, дротиків і стріл, сагайдачний гак. Наявні також робочі інструменти і побутові речі: прясельця, ткацькі ножі (предмет, невідомий у східноєвропейській археології), звичайні ножі, ножиці, кресала, керамічний посуд і окремі посудини з бронзи, скла і дерева (металеві деталі відра).

Намистам присвячено окремих, найбільший за обсягом розділ, який певною мірою є самостійною частиною праці. Автор розділу А. Мاستикова дослідила знахідки не лише з Вімінакія, а й зі синхронних комплексів сусіднього міста Сингідунума. Слід відзначити відмінно зроблені акварельні малюнки, що передають колір і фактуру матеріалу. Класифікація включає 112 типів намистин V—VI ст., багато з яких можуть слугувати хронологічним індикатором. Наприклад, так звані крапчасті намистини (тип 34) були поширені на великій території від Галлії до Північного Кавказу. Знахідки в похованнях горизонту Смолін—Косино надійно датовано між 430 і 480—490 рр. (горизонт D₂/D₃), хоча в периферійних регіонах (у тому числі Крим і північний захід Росії) такі намистини могли побутувати до середини VI ст. Порівняння добірок намистин дало змогу виділити з-поміж них 5 хронологічних груп, що відрізняються за кольоровою гамою і розмірами.

Нова класифікація намистин періоду Міграцій заповнює досі порожню хронологічну нішу між працею М. Манчинської (Tempelmann-Maczyńska 1985) (намиста римського часу Центральної Європи) і низкою праць, присвячених пізнішому аварському періоду.

На основі детальної розробки речового матеріалу автори виділяють три хронологічні фази, що відбивають зміни у складі інвентарю і загальну еволюцію некрополів. Також проведено аналіз соціальної стратифікації померлих, більшість із яких виявилися похованнями рядових громадян. Дещо меншу кількість поховальних комплексів можна віднести до «се-

реднього класу», де чоловічі поховання часто супроводжувалися зброєю (дротик, спис, щит, рідше меч або скрамасакс), а жіночі — прикрасами з недорогих металів (бронза, низькопробне срібло). Близько 7 комплексів сягають рівня вождів. Вони відрізняються великою кількістю зброї (зокрема меч) у чоловічих похованнях і багатими прикрасами в жіночих.

Дослідження трьох некрополів Вімінакія дає змогу простежити історію ділянки Дунайського лімесу з кінця IV до початку VII ст. Характер знахідок не залишає сумнівів, що поховання належать сім'ям воїнів місцевого прикордонного гарнізону, які мали германське походження. Складнішим є питання щодо їх племінної належності. Лише два поховання можна віднести до кінця IV — другої третини V ст., коли окремі вожді гунів йшли на службу до константинопольських імператорів (після поділу Римської імперії у 364 р. Мезія входила до складу її східної частини). Череп зі штучною деформацією в одному з поховань засвідчує поширеність кочівницьких звичаїв. Могили на некрополі 1 і південній ділянці некрополя 2 (друга третина V — початок VI ст.) залишили представники якогось східногерманського племені. На основі наявних досить бідних матеріалів автори не змогли визначити його достеменно. Вони лише наводять дані писемних джерел про остроготів, очевидні сліди яких виявлено у Верхній Мезії і сусідньому Сингідунумі (Ivanišević, Kazanski 2002, p. 124—126). На нашу думку, таке припущення має підґрунтя. Остроготи, які були носіями черняхівської культури, з'явилися на середньому Дунаї разом із гунами, а після їх остаточної поразки в 455 р. оселилися в суміжній провінції Паннонія на правах федератів. На згаданих некрополях спостережено подібні риси з черняхівськими поховальними звичаями, хоча й сильно розмиті, що пояснюється нівелювальним впливом християнства, звичаїв римсько-візантійського оточення, місцевої моди дунайського варварського середовища. Привертає увагу наявність на південній ділянці некрополя 2 поховань із південним орієнтуванням кістяка, що різко виділяються серед загальної маси скелетів, покладених головою на захід (по-християнськи). У черняхівській культурі таке явище трапляється досить рідко і пов'язане, ймовірно, з присутністю невеликих груп сарматів-язигів (Магомедов 2001, с. 122—123). Додаткові відомості про етнічний склад похованих на некрополях Вімінакія (а також Сингідунума) могли б дати антропологічні дослідження в зіставленні з відповідними даними зі Східної Європи³.

² У цей вид прикрас окрім перснів включено дротяне кільце із зав'язаними кінцями (р. 28, fig. 14, 7). Такі вироби відомі в черняхівській і вельбарській культурах і, швидше, є скроневиими кільцями (Магомедов 2001, с. 71—72).

³ Див.: Рудич 2005. Результати антропологічних досліджень Сингідунума і Вімінакія опубліковано в статтях: Stefanović 2002; Mikić 1994.

На початку VI ст. нове прийшло населення почало ховати своїх померлих на північній ділянці некрополя 2. Існує думка, що ці прибульці належали до східногерманського племені гепідів. Кераміка з могил дійсно нагадує гепідську, однак подібна була і в інших германців. Проте тут трапляються речі, що не мають аналогій у гепідів, але звичні для північних і західних германців — фібули з квадратною голівкою, ткацькі ножі та ін. У похованнях виявлено спосіб носіння фібул, притаманний лише західногерманським жінкам. У чоловічих похованнях знайдено багато зброї, що характерно, наприклад, для аламанив або лангобардів, але не гепідів. Хоча є особливість, властива для могильників східних германців, — відносно велика кількість черепів зі штучною деформацією. Проти «гепідської» версії наведено вагомий «військово-політичний» аргумент: неподалік, на лівому березі Дунаю, розміщувалися володіння вільних гепідів, тому поставити гепідів-найманців для охорони кордону від своїх же одноплемінників було б для візантійських стратегів надто нерозумно.

У пошуках племінної належності нової групи населення Вімінакія автори звертаються до свідчення сучасника подій. Прокопій писав, що за Юстиніана в Сингідунумі було поселено герулів у кількості 4,5 тис. воїнів (Procop., *Bel. Got.* III. 34.40), тобто разом із сім'ями — 15—20 тис. людей. Однак у той час Сингідунум був

порівняно невеликою фортецею, на території сучасного міського саду Белграда. Отже, цілком обґрунтованим є припущення, що частина нових жителів оселилася в сусідньому Вімінакії. Археологічним підтвердженням цього є наявність в обох місцях аналогічних поховань. Звідси випливає висновок: північна ділянка некрополя Вімінакії-2 належала саме племені герулів, західно- і північногерманські зв'язки якого досить відомі.

Рецензована монографія значно доповнює історичні відомості про події доби Міграцій у Центральній Європі. Наша цікавість до неї посилюється, оскільки з цими подіями були тісно пов'язані землі України. Перед тим як піти на середній Дунай і далі на захід, тут протягом двох століть мешкали готи; до черняхівської культури має відношення частина племені герулів (Лавров 1997; Магомедов 2001, с. 119). Через Причорноморські степи до Дунаю пройшли кочові сармати і гуни. У ранньосередньовічному Криму і на середньому Дунаї відбувалися близькі процеси візантинізації місцевих варварів. У зазначених регіонах трапляються однакові типи намист, фібул, пряжок, що дало змогу авторам у низці випадків уточнити їх датування. Без сумніву, рецензована книга буде корисна вітчизняним археологам та історикам у їх подальших дослідженнях.

Б.В. МАГОМЕДОВ

- Лавров В.В. Герулы в Причерноморье // STRATUM + Петербургский археологический вестник. — СПб.; Кишинев, 1997. — С. 214—217.
- Магомедов Б. Черняховская культура. Проблема этноса. — Lublin, 2001.
- Рудич Т.О. Населення черняхівської культури України за матеріалами антропології: Автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.09 / Ін-т археології НАН України. — К., 2005.
- Ivanišević V., Kazanski M. La nécropole de l'époque des Grandes Migrations à Singidunum // Singidunum. — 2002. — 3. — P. 101—157.
- Mikić Z. Erste Ergebnisse Anthropologischer Untersuchung des Germanenfriedhofes von Viminacium/Serbien // Стари нар. — 1992—1993 (1994). — 43—44. — S. 191—199.
- Stefanović S. The Necropolis of Great Migration from Singidunum: Anthropological Analysis // Singidunum. — 2002. — 3. — P. 159—178.
- Tejral J. Neue Aspekte der frühvölkerwanderungszeitlichen Chronologie im Mitteldonauraum // Neue Beiträge zur Erforschung der Spätantike im mittleren Donauraum. — Brno, 1997. — S. 321—392.
- Tejral J. Zur Unterscheidung des vorlangobardischen und elbgermanisch-langobardischen Nachlasses // Die Langobarden. Herrschaft und Identität. — Wien, 2005. — S. 103—200.
- Tempelmann-Maczyńska M. Die Perlen der römischen Kaiserzeit und der frühen Phase der Völkerwanderungszeit im mitteleuropäischen Barbaricum (Römisch-Germanische Forschungen 43). — Mainz am Rhein, 1985.

Одержано 12.12.2006